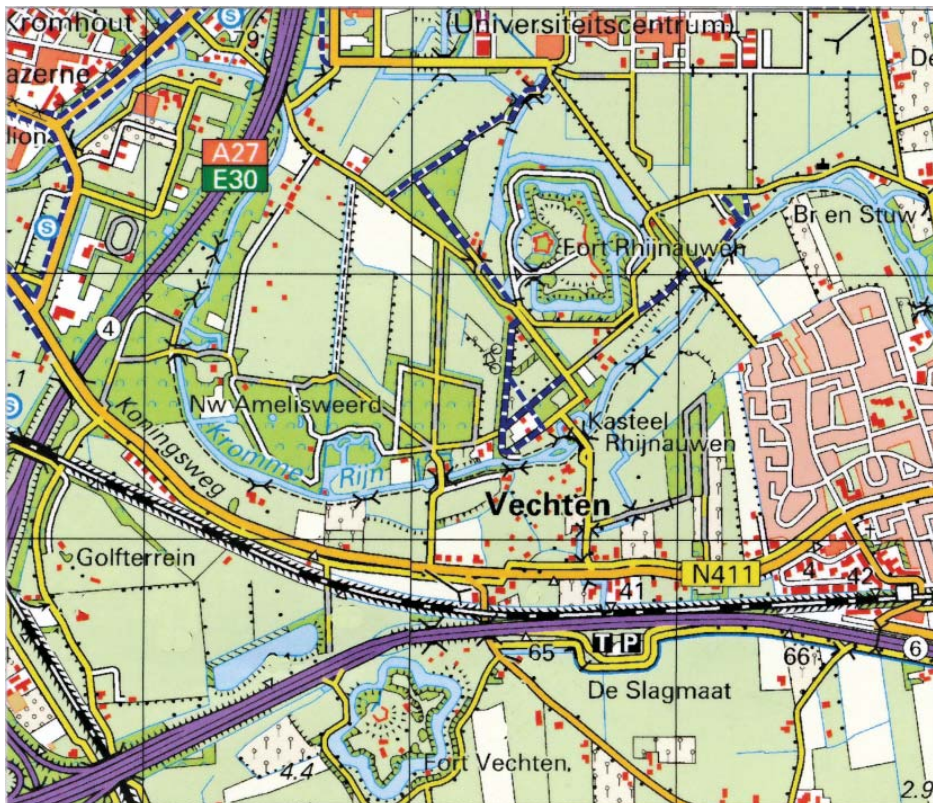

VIJFTIG JAAR ROOFVOGELS IN AMELISWEERD

Luc de Bruijn

Een verhaal over de roofvogels van Amelisweerd kan niet anders dan over meerdere jaren gaan. Het deel van de landgoederen dat wij geteld hebben, beslaat namelijk slechts een beperkt oppervlak (150 ha) en dientengevolge zijn de aantallen roofvogels laag. Dat heeft natuurlijk alles te maken met de bijzondere positie die deze interessante groep van vogels in een ecosysteem inneemt: als top-predatoren zijn zij afhankelijk van wat de onderliggende voedselketen hen aan voedsel kunnen leveren en een biologische wet schrijft voor dat de hoeveelheid beschikbaar voedsel afneemt met het vorderen van de voedselketen.

Veel veranderingen

Gelukkig bestaat er door de inspanningen van veel vrijwilligers voor de landgoederen Oud- en Nieuw-Amelisweerd een lange reeks van tellingen van de broedvogels. Voor Oud-Amelisweerd betreft dit tellingen van 1954 en 1956 en daarna onafgebroken vanaf 1964 tot en met 2005. Nieuw-Amelisweerd werd pas later opengesteld voor het publiek (en ook voor vogeltellingen) en is onafgebroken geteld in de jaren 1970 tot 2004. Daarmee horen de landgoederen bij de langstgetelde gebieden in Nederland. Een aardig detail daarbij is dat de tellingen op deze landgoederen al plaatsvonden lang voordat SOVON landelijke afspraken over afkortingen van vogelnamen en over criteria voor het vaststellen van een territorium had opgesteld.

In deze lange periode is er veel gebeurd op de landgoederen. De bossen zijn

steeds meer volwassen geworden, de meeste bomen van het eerste uur zijn nu ongeveer aan het eind van hun omlooptijd gekomen. De recreatie door burgers uit de stad Utrecht is enorm toegenomen. Heden ten dage komen er jaarlijks meer dan een miljoen bezoekers op de landgoederen. Het beheer heeft een aantal verschillende aanpakken gekend. Waar de bossen vroeger netjes werden onderhouden en dode bomen zoveel mogelijk werden verwijderd, is het beheer nu veel meer natuurlijk geworden. De vele dode bomen die er her en der verspreid liggen, zijn een gevolg van het synchroon aanplanten van de bossen 250 jaar geleden: immers, veel van deze bomen verzwakken en sterven daardoor ook min of meer synchroon van ouderdom. Bij een goed natuurlijk beheer van de bossen zal deze situatie op den duur vanzelf verbeteren, maar nu zijn de dode bomen vaak een doorn in het oog van de bezoekers.

Een grote gebeurtenis in de bossen van Amelisweerd was de aanleg van de A27. In 1986 werd, na een lange strijd om de aanleg van deze weg tegen te houden, het westelijk deel van Nieuw-Amelisweerd doorsneden door deze snelweg.

Ook de landerijen rondom de bossen hebben grote veranderingen ondergaan. Waar er vroeger veel grasland met meidoorns en boomgaarden was, zijn de boomgaarden en de meidoorns in de loop van de tijd verdwenen en een deel van het grasland is omgevormd tot mais-akker. De graslanden die bleven, werden intensiever beweid en bewerkt, waardoor een eenvormiger grasland ontstond. Verder is er ook in de omgeving van de landgoederen veel veranderd. Het Universiteitscentrum De Uithof is verschenen en breidt zich nog steeds uit, en iets verder in zuidelijke en zuidwestelijke richting zijn grote groeigemeenten als Houten en Nieuwegein in ontwikkeling gekomen. Aan de oostkant van de landgoederen lijkt het minste veranderd, maar daar hebben Bunnik en Zeist zich uitgebreid. Via fort Rhijnauwen en de Niënhof bij Bunnik blijft er echter een groene verbinding met de Utrechtse Heuvelrug en het Langbroekergebied bestaan.

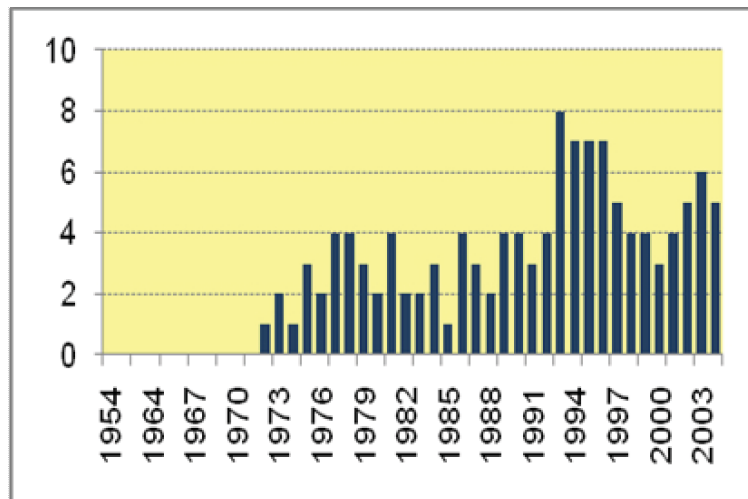
Gunstige ontwikkelingen

Al met al lijkt de situatie voor roofvogels en andere vogelsoorten een ongunstige ontwikkeling te hebben doorgemaakt. Maar gelukkig is de natuur flexibel en hebben veel vogelsoorten zich aangepast aan de nieuwe situatie, door hun biotoopkeuze aan te passen en minder schuw gedrag aan de dag te leggen. Daarnaast zijn er in de loop van de afgelopen halve eeuw ook andere voor roofvogels gunstige ontwikkelingen geweest. De vervolging van roofvogels om hun "onvriendelijke" gewoontes is zo goed als verdwenen en nadat in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw veel roofvogelpopulaties door het gebruik van DDT en andere persistente landbouwgiften vrijwel volledig instortten, werd in 1973 het gebruik van DDT in Nederland verboden en konden de roofvogelpopulaties zich herstellen.

In de onderzoeksperiode zijn er van zes roofvogelsoorten broedterritoria vastgesteld. Het betreft buizerd, wespandief, havik, sperwer, boomvalk en torenvalk. In het winterhalfjaar kunnen ook blauwe kiekendief, smelleken en slechtvalk worden aangetroffen en incidenteel ruigpootbuizerd. Naast deze predatoren uit de groep van de Accipitriformes komen en kwamen op de landgoederen ook bosuil, steenuil, ransuil en voorheen in het winterhalfjaar klapekster als predatoren voor.

In figuur 1 vindt u de aantallen broedterritoria van de roofvogels over de jaren. Opvallend is het ontbreken van broedende roofvogels in de periode vóór 1972 en de permanente aanwezigheid van tenminste één of enkele paren in de periode erna. Dit moet welhaast een gevolg zijn geweest van het stopzetten van het gebruik van de dodelijke landbouwgiften.

Van elke soort volgt een anekdotische beschrijving.

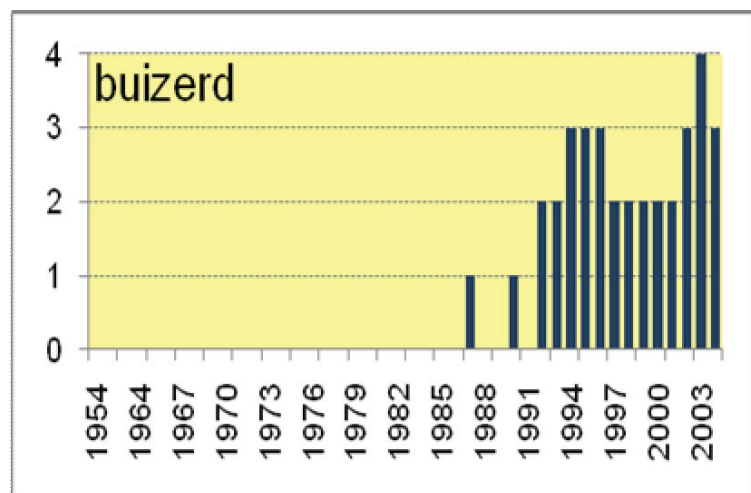
Figuur 1 Aantal territoria van buizerd, wespendif, havik, sperwer, torenvalk en boomvalk; periode 1954-2004.

Buizerd

Zoals op zoveel plekken in Nederland is het verhaal van de buizerd in Amelisweerd in de laatste decennia een "succes-story". Toen ik begin jaren '70 op de landgoederen mijn eerste vogelaarsstapjes deed, was een broedende buizerd zo bijzonder dat we op de fiets vanuit Utrecht naar het Langbroekergebied reden omdat iemand melding had gemaakt van een buizerdhorst aldaar. Hoewel een bezoek aan het Langbroekergebied nog steeds zeer de moeite van waard is, is het allang niet meer nodig daar heen te gaan om een buizerdhorst te mogen aanschouwen.

Buizerds waren er in het winterhalfjaar altijd al in Amelisweerd, waaronder, kan ik me nog herinneren, een bijna geheel wit exemplaar dat vier winters achter elkaar op het zelfde deel van de landgoederen overwinterde. Het ging meestal om 3 à 4 exemplaren, die 's avonds soms met nog een aantal werden aangevuld als buizerds uit de omgeving in de hoge bomen van Amelisweerd kwamen slapen. Maar zodra de lente kwam, waren ze weer verdwenen.

Op een gegeven moment bleven er exemplaren langer hangen in het voorjaar en vanaf eind jaren '80 is de buizerd als broedvogel in Amelisweerd niet meer weg te denken. Tot genoegen van de vogeltellers, natuurlijk, maar niet tot onverdeeld genoegen van andere betrokkenen. Zo was een buizerd die tien jaar geleden een aantal jaren achter elkaar een horst betrok op Oud-Amelisweerd, een agressief beest en niet echt bang voor mensen. Langslopende trimmers werden door deze

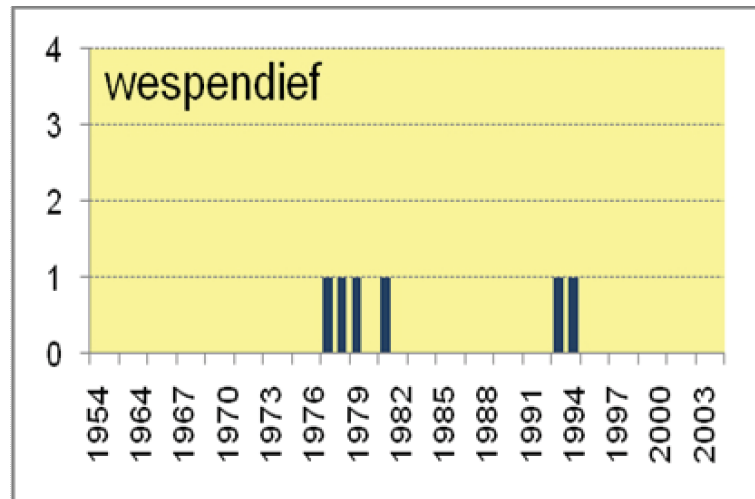

Figuur 2 Aantal broedterritoria van de buizerd, periode 1954-2004.

vogel belaagd: hij of zij vloog van de vaste tak en scheerde soms rakelings over het hoofd van de nietsvermoedende hardlopers. Op een gegeven moment werd het gevaar voor letsel zo groot, dat de boswachters besloten een bord neer te zetten met een waarschuwing voor deze vogel.

Wespendief

Wespendieven broeden sporadisch op Amelisweerd. Echte zekerheid hebben we van het jaar 1977, omdat we toen jongen hebben waargenomen. Mogelijk hebben we ook wel eens een paar gemist, want de wespendieven arriveren soms zo laat in de broedgebieden, dat we al gestopt waren met de inventarisatiebezoeken. Die liepen van het eerste weekend van maart tot het laatste weekend van juni.

Figuur 3 Aantal broedterritoria van de wespendief, periode 1954-2004.

In het bewuste jaar was ik bij het laatste inventarisatiebezoek een paar scholcksters met hun jongen aan het bekijken, toen een van de jongen plotseling omhoog keek en dat enige tijd volhield. Nieuwsgierig geworden keek ik ook omhoog en hoog in de lucht vloog een roofvogel, een stipje. In de verrekijker werd het stipje een buizerd, totdat de vogel ineens de vleugels boven het lijf klapperend tegen elkaar bracht en daarmee een duikeling maakte. Dit gedrag herhaalde zich enkele keren en daarna dook de wespendief in een spectaculaire duikvlucht het zogenaamde Voorbos is, een deel van Amelisweerd met een vrij groot oppervlak aan essenhakhout, waar geen paden doorheen lopen.

Ik werkte in 1977 op de Uithof en ik kon vanaf mijn werkplek met de verrekijker de wespendieven met hun plankrechte vleugels regelmatig boven het bos zien, en wat later ook met hun jongen.

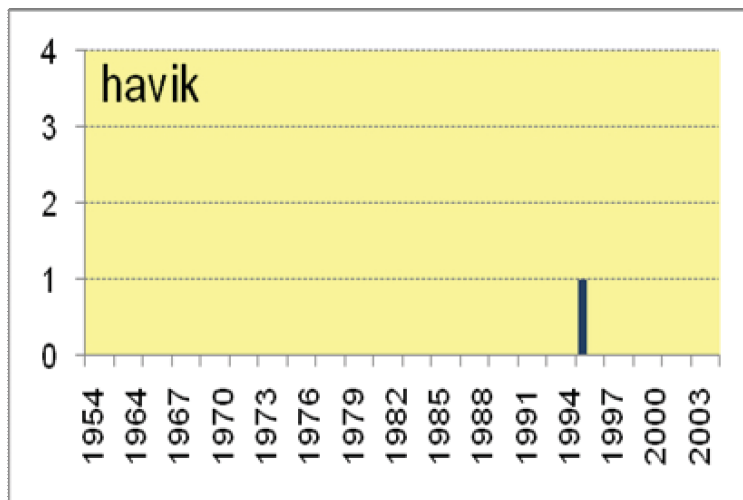
Opvallend is dat de wespendief bij de eerste roofvogelsoorten hoorde, die na de massale sterfte van roofvogels in de jaren '50 en '60 in Amelisweerd werden waargenomen. Door de prooikeuze is de wespendief mogelijk minder beïnvloed geweest door de gifstoffen die in de landbouw werden gebruikt.

Havik

De havik heeft in al die jaren slechts eenmaal een zeker broedterritorium in Amelisweerd gehad. In veel andere jaren waren er wel losse waarnemingen, maar deze konden niet tot een territorium worden samengevoegd. Op het fort Rhijnauwen broedt de havik wel jaarlijks en de losse waarnemingen in Amelisweerd zijn waarschijnlijk meestal van de vogels van het fort.

Amelisweerd is een prima jachtgebied voor haviken. De meest algemene broedvogel van Amelisweerd is de houtduif, die in goede jaren met meer dan 200 territo-

ria op de landgoederen aanwezig is. Gedurende het hele jaar, maar vooral in het winterhalfjaar, kunnen op veel plekken in Amelisweerd de plukresten worden gevonden, waar een houtduif het loodje heeft gelegd. Ik heb heel lang gedacht dat dit havikprooien moeten zijn geweest, maar sinds kort weet ik dat ook sperwers houtduiven kunnen slaan, hoewel dat waarschijnlijk niet vaak gebeurt. De slechtvalk was tot de laatste

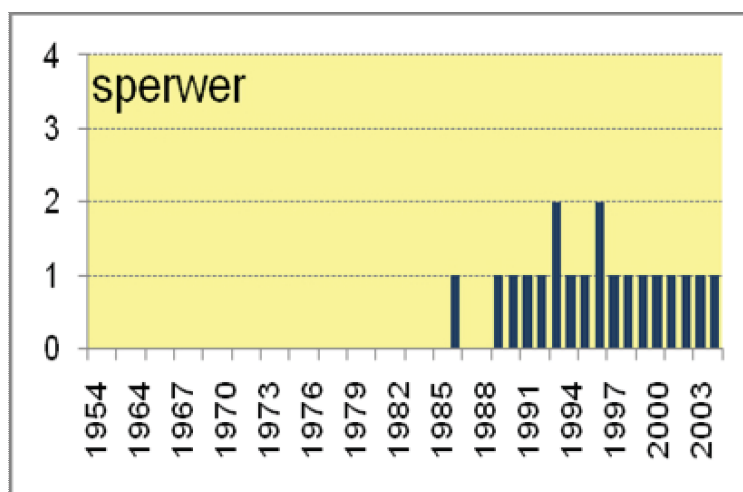

Figuur 4 Aantal broedterritoria van de havik, periode 1954-2004.

tien jaar zo zeldzaam in onze contreien dat ik het onwaarschijnlijk achtte dat de dode houtduiven door een slechtvalk waren geslagen.

Sperwer

Vanaf halverwege de jaren '80 is de sperwer een vaste broedvogel van Amelisweerd geworden. Meestal worden de territoria gevonden in de rustigere delen van Nieuw-Amelisweerd. Een behoorlijk bosoppervlak waar weinig paden door lopen, in combinatie met dicht geboomte, zoals bijvoorbeeld wat naaldhout of taxusbosjes, is voor deze soort in Amelisweerd aantrekkelijk. Nesten hebben we eigenlijk maar zelden gevonden (ook niet naar gezocht trouwens), maar door de richting van de voedselvluchten in te tekenen op de inventarisatiekaarten, konden we toch een accuraat beeld krijgen van waar het nest zich zo ongeveer moest bevinden. Amelisweerd is door de grote dichtheden aan zangvogels waarschijnlijk een tafeltje-dek-je voor sperwers.

Figuur 5 Aantal broedterritoria van de sperwer, periode 1954-2004.

De open structuur van grote delen van de bossen en de vele randen die door een dicht padennet ontstaan, maken de jacht voor sperwers goed mogelijk.

Eind jaren '70, in de jaren dat er nog veel ringmussen in de nestkastjes broedden langs de bosrand en de paden van Oud-Amelisweerd, stond ik op een zonnige voorjaarsochtend met mijn verrekijker te kijken naar 3 ringmussen die verwickeld waren in een gevecht om een nestkast. Terwijl ik stond te kijken, voelde ik een windvlaag langs mijn broek strijken en vrijwel direct erna werd een van de ringmussen in mijn kijkerbeeld door een mannetje sperwer gegrepen. Blijkbaar had de

sperwer mij als dekking gebruikt en zodoende de ringmus volledig kunnen verrassen. De sperwer vloog twintig meter verderop met de ringmus en heeft hem daar op de grond opgepeuzeld.

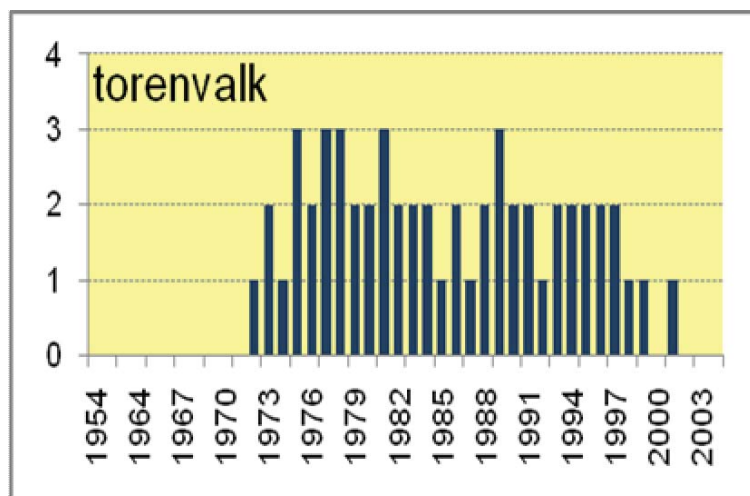

Sperwer - Luc de Bruijn

Torenavalk

Vers in mijn herinnering is het moment dat ik een torenvalkennest ontdekte. Voor mij was het mijn eerste waarneming van zo'n nest, maar ook voor Amelisweerd was het voor de periode die ik in dit artikel beschrijf, het eerste broedgeval van torenvalken. Op Nieuw-Amelisweerd stonden er toen in het grasland nog meidoorns en in een van die meidoorns hadden de torenvalken een oud eksternest betrokken. Gek, hoe het beeld van een bloeiende meidoorn met in de top het eksternest, met daarbij de torenvalk, zo vastgegrift op het netvlies kan achterblijven. Ik meen dat er toen 5 jongen zijn grootgekomen.

Geïnspireerd door dit broedgeval, zijn we in de jaren erna bezig geweest met op strategische plekken nestkasten voor torenvalken op te han-

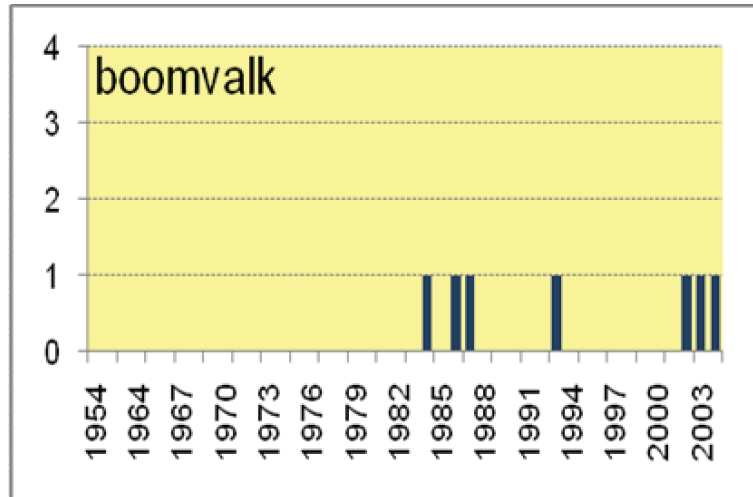

Figuur 6 Aantal broedterritoria van de torenvalk, periode 1954-2004.

gen. En met succes, in vier van deze kasten zijn in achtereenvolgende jaren jongen uitgevlogen. Een kast die op Nieuw-Amelisweerd in de buurt van de Kromme Rijn hing, is in de ongeveer vijftien jaar dat hij onafgebroken bezet is geweest door een aantal opeenvolgende broedparen, de geboorteplek geweest van misschien wel 60 jonge torenvalken.

Boomvalk

De landgoederen in de wijde omgeving van Utrecht zijn wellicht al eeuwenlang broedterrein van boomvalken geweest. Momenteel heb je voor het waarnemen van boomvalken meer kans op de zandgronden in Nederland, bij heidevelden, hoogveengebieden en bij de laagveenplassen in het noordwesten van de provincie Utrecht. Dat zal vast ook te maken hebben met de gewoonte van deze valkjes om libellen te eten.

Figuur 7 Aantal broedterritoria van de boomvalk, periode 1954-2004.

In Amelisweerd hebben we vanaf 1984 zeven keer een territorium van boomvalken vastgesteld. Voor deze soort is vooral het grensgebied tussen Oud- en Nieuw-Amelisweerd aantrekkelijk. Daar is een open bosstructuur met monumentale hoge bomen en er is veel water, in de vorm van waterlopen rond het zogenaamde Engels Werk en het nieuw gegraven, ondiepe water rond een van de vele bunkers die de landgoederen als overblijfsel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie rijk zijn. Het zou mij niet verbazen als in de broedplaatskeuze van de boomvalken dat water een rol heeft gespeeld: daar zijn immers ook weer grote libellen te vinden.

De wat slepende, klaaglijke roep van een boomvalk in een voorjaarsbos dat beschenen wordt door de eerste zonnestralen van een zonovergoten zondagochtend is ook zo'n herinnering die gegrift staat in mijn geheugen, in dit geval mede in het auditieve deel van mijn geheugen.

Boomvalk - Arjan Boele